

Колодін Д. О.,доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0001-6368-0849

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ДЕРЖАВА ЯК ОБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Анотація. У статті, у тому числі і в історичній ретроспективі, аналізуються поняття національної безпеки та держави, як об'єктів кримінально-правової охорони. Констатується, що вітчизняне кримінальне законодавство, не дивлячись на використання узагальнюючого терміну «державні злочини», традиційно диференціювало безпеку держави, тобто стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканості державних кордонів та обороноздатності, що забезпечує саме існування суверенної і незалежної держави та державну безпеку, як стан захищеності життєво важливих інтересів держави, що забезпечує авторитет і нормальне функціонування її інституцій. Наголошується на обґрунтованості використання у чинному КК України поняття основ національної безпеки. Доводиться, що це поняття має обмежуватися безпекою держави (безпекою обороноздатності, державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканості державних кордонів) та безпекою конституційного демократичного ладу (безпекою народного суверенітету).

Аргументується, що державна безпека, як стан захищеності життєво важливих інтересів держави, що забезпечують її нормальне функціонування (а не можливість існування та самозбереження), не є складовою основ національної безпеки і має розглядатися як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони. Звертається увага на те, що повернення до КК України такого об'єкта, як держава, в умовах виокремлення національної безпеки (саме цю ідею втілюють розробники проекту нового КК) суттєво ускладнить, якщо взагалі не унеможливить, вирішення проблеми розмежування посягань на національну безпеку та державу. Робиться висновок, що для позначення життєво важливих інтересів, які забезпечують нормальне функціонування держави та її інституцій, доцільно використовувати категорію «державна безпека».

Ключові слова: об'єкт кримінально-правової охорони, державні злочини, держава, суверенітет, територіальна цілісність, недоторканість державних кордонів, обороноздатність, конституційний лад, національна безпека, державна безпека.

Kolodin D. O. National security and the state as objects of criminal law protection

Abstract. The article analyzes, including in historical retrospect, the concepts of national security and the state as objects of criminal law protection. It is stated that domestic criminal legislation, despite the use of the general term «state crimes», traditionally differentiated between state security, that is, the state of protection of state sovereignty, territorial integrity, inviolability of state borders and defense capability, which ensures the very existence of a sovereign and independent state, and state security, as the state of protection of the vital interests of the state, which ensures the authority and normal functioning of its institutions. The validity of the use of the concept of the foundations of national security in the current Criminal Code of Ukraine is emphasized. It is argued that this concept should be limited to state security (security of defense capability, state sovereignty, territorial integrity, inviolability of state borders) and the security of the constitutional democratic system (security of national sovereignty).

It is argued that state security, as a state of protection of the vital interests of the state that ensure its normal functioning (and not the possibility of existence and self-preservation), is not a component of the foundations of national security and should be considered as an independent object of criminal law protection. Attention is drawn to the fact that the return to the Criminal Code of Ukraine of such an object as the state, in the

conditions of the separation of national security (this is the idea embodied by the developers of the draft of the new Criminal Code) will significantly complicate, if not completely make impossible, the solution of the problem of distinguishing encroachments on national security and the state. It is concluded that to designate the vital interests that ensure the normal functioning of the state and its institutions, it is advisable to use the category of "state security".

Key words: *object of criminal law protection, state crimes, state, sovereignty, territorial integrity, inviolability of state borders, defense capability, constitutional order, national security, state security.*

Постановка проблеми. У період реформування вітчизняного кримінального законодавства особливої актуальності набуває питання щодо однозначного тлумачення термінів та понять, які використовуються чи можуть бути використані у тексті майбутнього Кримінального кодексу (далі КК) України. Це, насамперед, стосується таких об'єктів кримінально-правової охорони, як національна безпека і держава (останній знов пропонується повернути у кримінально-правову площину), диференціація яких дозволить не тільки чітко розмежувати посягання на них між собою, а й значно підвищити рівень правотворчості та правозастосування у зазначеній сфері.

Огляд останніх досліджень і публікацій, а також аналіз відповідних нормативних джерел свідчить, що чіткі критерії розмежування національної та державної безпеки відсутні, а їх об'єкти позиціонуються як тотожні поняття.

Метою статті є доведення тези про те, що національна і державна безпека – це стани захищеності різних за змістом життєво важливих національних інтересів і повинні розглядатися як самостійні об'єкти кримінально-правової охорони.

Виклад основного матеріалу. У національному кримінальному законодавстві (принаймні його кодифікованого періоду) перша згадка про державні злочини з'являється у КК УРСР 1922 р. [1]. Глава I цього законодавчого акту йменувалася «Державні злочини» і складалася з двох розділів: «Про контрреволюційні злочини» та «Про злочини проти порядку управління». Контрреволюційною визнавалася будь-яка дія, спрямована на повалення влади робітничо-селянських рад та робітничо-селянського уряду, а також дія у напрямку допомоги тій частині міжнародної буржуазії, яка прагне повалити радянську владу шляхом інтервенції чи блокади, шпіонажу, фінансування преси та іншими захо-

дами (ст. 57). До кола контрреволюційних злочинів були віднесені: організація озброєних повстань або вторгнення на радянську територію озброєних загонів чи банд, а також участь у будь-якій спробі захопити владу в центрі і на місцях або відторгнути від УРСР якусь частину її території чи розірвати укладені нею договори (ч. 1 ст. 58); зносини з іноземними державами чи їх окремими представниками з метою схилення їх до озброєного втручання у справи республіки, оголошенню їй війни чи організації військової експедиції, а також будь-яке сприяння іноземним державам вже після оголошення ними війни чи відправки експедиції (ст. 59); участь в організаціях, які мають на меті вчинення зазначених вище дій (ст.ст. 60-62), а також організації, яка протидіє нормальній діяльності радянських установ чи підприємств (ст. 63); участь у виконанні терористичних актів, спрямованих проти представників радянської влади чи революційних діячів (ст. 64); організація зруйнувань чи пошкоджень шляхом вибуху, підпалу чи іншим способом залізничних чи інших шляхів та засобів сполучення, засобів зв'язку, водопроводів, громадських складів чи інших споруд або будівель, а також участь у виконанні цих дій (ст. 65); участь у шпигунстві будь-якого роду, яке полягає у передачі, повідомленні чи викраденні або збереженні відомостей, що є державною (особливо військовою) таємницею, іноземним державам чи контрреволюційним організаціям або за винагороду (ч. 1 ст. 66); активні дії та активна боротьба проти робочого класу та революційного руху з боку осіб, що займали відповідальні посади за царських часів (ст. 67); приховування і пособництво діянням, передбаченим ст.ст. 58-67, що не пов'язані із безпосереднім вчиненням цих злочинів або при необізнаності щодо їх кінцевої мети (ст. 68); пропаганда і агітація, що полягають у закликах до повалення влади рад шляхом насильницьких чи зрадницьких

дій або шляхом активної чи пасивної протидії уряду, або масового невиконання громадянами військових чи податкових обов'язків (ч. 1, ч. 2 ст. 69); пропаганда і агітація у напрямку допомоги міжнародній буржуазії, зазначеній у ст. 57 (ст. 70); скупка нерухомого майна, цінних паперів чи іншого майна, вилучених з власності іноземних громадян націоналізацією, а також продаж іноземцям нерухомого майна, цінних паперів чи інших цінностей, що націоналізовані у радянських громадян, з метою збільшити претензії іноземних держав чи їх громадян до радянських республік (ст. 70¹); самовільне повернення у межі УРСР у разі вигнання за межі УРСР (ст. 71); виготовлення, зберігання з метою розповсюдження та розповсюдження агітаційної літератури контрреволюційного характеру (ст. 72); вигадка та розповсюдження з контрреволюційною метою неправдивих чуток або неперевірених відомостей, що здатні викликати громадську паніку, порушити довіру до влади чи дискредитувати її (ст. 73).

На відміну від контрреволюційних злочинів, злочином проти порядку управління визнавалася будь-яка дія, спрямована на порушення правильного функціонування підлеглих органів управління чи народного господарства, поєднане із опором або непокорю законом радянської влади з перешкоджанням діяльності її органів та іншими діями, які викликають послаблення сили і авторитету влади (ст. 74). У розділі 2 глави I Особливої частини КК УРСР 1922 р. йшлося про участь у масових заворушеннях (ст. 75), організацію та участь у бандах (ст. 76), масову відмову від сплати податків (ст. 78), ухилення від військового обов'язку (ст. 81), підробку грошей чи державних процентних паперів (ст. 85), опір представникам влади (ст. 86), викрадення, пошкодження, приховування або знищення офіційних або приватних документів (ст. 92), самовільне привласнення влади (ст. 91), виготовлення, придбання, зберігання або збут вибухових речовин або снарядів (ст. 93), втечу з-під варти або з місця позбавлення волі (ст. 95), порушення законів і обов'язкових постанов про ввіз закордону чи перевезення закордон товарів (ст. 97), виїзд закордон та в'їзд в УРСР без встановленого паспорта або

без дозволу належної влади (ст. 98), самоправство (ст. 103), участь у виборах до рад осіб, які не мають на це законного права (ст. 104) тощо.

Отже, специфічною ознакою державних контрреволюційних злочинів законодавцем визнавалася наявність контрреволюційної мети, яка мала певне ідеологічне забарвлення і підкреслювала непримиримість інтересів нового пануючого класу та інтересів поваленої влади. Однак, контрреволюційність зазначених дій мала й інший бік. Вона свідчила про спрямованість згаданих посягань на безпеку «завоювань пролетарської революції» у виді влади робітничо-селянських рад, робітничо-селянського уряду та комуністичної системи власності, тоді як державні злочини проти порядку управління такої спрямованості не мали, хоча і завдавали шкоду безпеці функціонування державних інституцій та викликали «послаблення сили і авторитету влади». Таким чином, є всі підстави стверджувати, що глава I Особливої частини КК УРСР 1922 р. не тільки диференціювала відповідальність за передбачені тут діяння в залежності від ознак суб'єктивної сторони, а й охороняла два різних за змістом об'єкта – новий пролетарський лад як такий, з одного боку, та авторитет і нормальне функціонування його інституцій – з іншого. Обидва об'єкти виступали складовими такого поняття, як держава, що поставало з найменування згаданої глави – «Державні злочини».

КК УРСР 1927 р. [2] поняттям державні злочини не оперував. Глава I Особливої частини цього акту містила перелік контрреволюційних злочинів, а глава II «Злочини проти порядку управління» поділялася на «Особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління» (розділ А) та «Інші злочини проти порядку управління» (розділ Б). До кола державних належали лише діяння перших двох категорій, про що свідчило Положення про злочини державні (контрреволюційні та Особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління) 1927 р., на основі якого були створенні відповідні приписи КК. Критерії розмежування контрреволюційних злочинів та Особливо для Союзу РСР небезпечних злочинів проти порядку управління

фактично залишилися незмінними – наявність чи відсутність контрреволюційної мети та специфіка об'єкта, хоча останній зазнавав певних уточнень. Так, об'єктом Особливо для Союзу РСР небезпечних злочинів проти порядку управління визнавалася не просто правильна діяльність органів управління чи народного господарства, сила та авторитет влади, а основи державного управління та господарської могутності Союзу РСР і союзних республік (ст. 56¹³). До таких діянь належали масові заворушення (ст. 56¹⁶), бандитизм (ст. 56¹⁷), ухилення від чергового призову на дійсну військову службу (ст. 56¹⁸), пропаганда або агітація, спрямована на підбурювання національної або релігійної ворожнечі чи розбрату (ст. 56²¹), підробка грошей чи державних цінних паперів (ст. 56²³), кваліфікована контрабанда (ст. 56²⁴), сприяння незаконному перетину державних кордонів (ст. 56²⁵), порушення правил про валютні операції (ст. 56²⁷), зруйнування або пошкодження залізничних та інших шляхів або споруд (ст. 56³⁰), порушення правил про міжнародні польоти (ст. 56³²) тощо. Об'єктом контрреволюційних злочинів, поряд із владою робітничо-селянських рад та урядів Союзу РСР, союзних та автономних республік, визнавалася також зовнішня безпека Союзу РСР та основні господарські, політичні та національні здобутки пролетарської революції (ст. 54¹). Ст. 54^{1а} (цією статтею КК УРСР 1927 р. був доповнений у липні 1934 р.) визначала зраду батьківщині, як дії, що вчинені громадянами Союзу РСР на шкоду воєнній моці Союзу РСР, його державній незалежності або недоторканості його території. Поряд з традиційними злочинами (збройне повстання, зносини з іноземною державою з контрреволюційною метою, схилення іноземної держави до оголошення війни, шпигунство, терористичний акт тощо) до кола контрреволюційних були віднесені і розголошення відомостей, які становлять державну таємницю та втрата службовими особами документів, які містять відомості, що становлять державну таємницю (ст.ст. 54^{6а} та 54^{6б} КК УРСР 1927 р. був доповнений у лютому 1948 р.). Ці діяння, на відміну від зради батьківщині у формі шпигунства та шпигунства, не мали контрреволюційної мети

і були віднесені до контрреволюційних злочинів лише тому, що теж завдавали шкоду зовнішній безпеці держави, її воєнній моці, незалежності та недоторканості. Тобто, при вирішенні питання щодо кримінально-правової природи діяння, яке криміналізується, законодавець почав орієнтуватися на власні уявлення щодо об'єкта посягань, передбачених I та II главами Особливої частини КК (ст.ст. 54¹, 55, 56¹⁵), фактично ігноруючи деякі особливості їх суб'єктивної сторони, що, як уявляється, цілком заслуговувало на підтримку.

Крім класифікації злочинів на рівні Особливої частини (поряд із контрреволюційними злочинами та злочинами проти порядку управління тут виокремлювалися також службові злочини, порушення правил про відокремлення церкви від держави, господарські злочини, злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи, майнові злочини, порушення правил, що охороняють народне здоров'я, громадську безпеку і публічний порядок та військові злочини) Загальна частина КК УРСР 1927 р. поділяла всі злочини на: 1) спрямовані проти основ радянського ладу та 2) всі інші злочини (ч. 1 ст. 8). За діяння першої категорії Кодекс встановлював межу, нижче від якої суд не мав права призначити заходи соціального захисту (ч. 2 ст. 8). За всі інші злочини Кодекс встановлював тільки вищу межу заходу соціального захисту (ч. 3 ст. 8). За цим критерієм до посягань на основи радянського ладу могли бути віднесені не тільки контрреволюційні, а й будь-які інші злочини (проти порядку управління, службові, господарські тощо), з чого поставало, що вирішення такого завдання, як охорона основ радянського ладу покладалося не на окремий розділ Особливої частини, а на увесь Кодекс у цілому.

КК УРСР 1960 р. знов впроваджує у кримінально-правову площину таке поняття, як державні злочини. Їх поділ на контрреволюційні та Особливо небезпечні для Союзу РСР злочини проти порядку управління більше не передбачався. Замість цього глава I Особливої частини «Державні злочини» встановлювала їх поділ на особливо небезпечні (розділ 1) та інші (розділ 2). Легального визначення цих діянь законодавець не пропонував.

Аналіз статей 56-65 КК дозволяє виявити дві ознаки особливо небезпечних державних злочинів: мету підризу або ослаблення радянської влади та специфіку об'єкта, під яким розумілися державна незалежність, територіальна недоторканість, воєнна могутність СРСР (ст. 56), інтереси СРСР (ст. 57), радянська влада (ст. 58, ст. 60), радянський державний і суспільний лад (ст. 62), промисловість, транспорт, сільське господарство, грошова система, торгівля, інші галузі народного господарства, діяльність державних органів чи громадських організацій (ст. 61).

Не дивлячись на спроби законодавця визначити об'єкт особливо небезпечних державних злочинів, головним критерієм їх виокремлення знов починає визнаватися мета їх вчинення – підризу або ослаблення радянської влади. Саме тому, наприклад, розголошення державної таємниці (ст. 67) та втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 68) більше не визнавалися особливо небезпечними державними (контрреволюційними) злочинами.

Що ж стосується інших державних злочинів, то вони не характеризувалися наявністю мети підризу або ослаблення радянської влади, хоча питання щодо їх об'єкту залишалося відкритим, оскільки ні особливо небезпечні злочини проти порядку управління, ні інші злочини проти порядку управління більше не визнавалися складовою державних злочинів. До того ж, відповідальність за злочини проти порядку управління тепер передбачалася окремою главою IX КК УРСР 1960 р. з однойменною назвою.

Проблема ще більше загострилася з прийняттям у 1992 р. нової редакції глави II Особливої частини КК 1960 р. Вона отримала назву «Злочини проти держави» і поділялася на два розділи: «Особливо небезпечні злочини проти держави» та «Інші злочини проти держави».

Відмінними ознаками діянь першої групи, як і раніше, виступала специфіка суб'єктивної сторони та об'єкта. Втім, так званий антирадянський фон їх вчинення трансформувалася на антидержавний (ці посягання вчинялися у зв'язку з державною діяльністю потерпілої особи (ст. 58) або з метою ослаблення дер-

жави (ст. 60), а поняття об'єкта було дещо звужено (шкідництво було декриміналізовано) і обмежувалося суверенітетом, територіальною недоторканістю, обороноздатністю (ст. 56), територіальною цілісністю (ст. 62), конституційним ладом (ст. 56¹) та інтересами України (ст. 57). Однак, вирішення питання про те, що саме розуміти під державою, як об'єктом інших злочинів проти неї, остаточно ускладнилося.

Цілком очевидно, що такий об'єкт кримінально-правової охорони, як держава, є неоднорідним і включає до себе: безпеку держави (стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканості державних кордонів та обороноздатності, що забезпечують саме існування України як суверенної і незалежної держави) та державну безпеку (стан захищеності життєво важливих інтересів держави, що забезпечують її нормальне функціонування). Тому, логічно було б припустити, що особливо небезпечні злочини проти держави посягають на безпеку держави, тобто на саму державу як політико-територіальну організацію публічної влади, а інші злочини проти держави – на державну безпеку. Однак, такому вирішенню проблеми заважали два моменти. По-перше, далеко не всі діяння, передбачені розділом 2 «Інші злочини проти держави» глави I «Злочини проти держави» посягали на державну безпеку. Такі посягання, як порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної приналежності чи ставлення до релігії (ст. 66), бандитизм (ст. 69), контрабанда отруйних, сильнодіючих, радіоактивних, вибухових речовин, зброї та бойових припасів (ст. 70), а також наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів (ст. 70¹), масові заворушення (ст. 71), порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту (ст. 77), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 78), а також об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів (ст. 78¹), приховування валютної виручки (ст. 80¹), порушення законодавства про бюджетну систему України (ст. 80³) та видання нормативних актів, які змінюють видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку (ст. 80⁴) держав-

ній безпеці шкоди не завдавали. У той же час законодавцем вони позиціонувалися як злочини проти держави (що, вірогідно, було наслідком попередніх підходів, пов'язаних із широким визначенням такого поняття, як державні злочини), що виключало можливість розуміння останніх лише як діянь, що спрямовані на державну безпеку.

По-друге, після оновлення у 1992 р. редакції статті про державну зраду, у диспозиції передбаченої тут норми з'явилася згадка і про такий альтернативний суверенітету, територіальній недоторканості та обороноздатності об'єкт державної зради, як державна безпека України. Цей крок фактично призвів до ототожнення «безпеки держави» та «державної безпеки» і аж ніяк не сприяв вирішенню проблеми об'єкта, насамперед, таких діянь як розголошення державної таємниці (ст. 67), втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 68), передача іноземним організаціям відомостей, що становлять службу таємницю (ст. 68¹), дії, що дезорганізують роботу виправно-трудова установ (ст. 69¹), «товарна» контрабанда (ст. 70), ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 72), ухилення від призову за мобілізацією (ст. 73), незаконне перетинання державного кордону України (ст. 75), незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 75¹), порушення правил міжнародних польотів (ст. 76), виготовлення або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державних лотерей (ст. 79), а також видання посадовою особою нормативних актів, які зменшують доходи державного чи місцевого бюджетів (ст. 80⁴).

У чинному КК України проблема спрямованості інших злочинів проти держави була вирішена шляхом розформування цього розділу і розташування діянь, які його утворювали, в інших розділах Особливої частини. Поряд з цим і охорона держави, як самостійного об'єкта, теж не встановлювалася. Завдяки такому кроку була змінена кримінально-правова природа злочинів, передбачених ст.ст. 66, 69, 70, 70¹, 71, 77, 78, 78¹, 79, 80¹, 80³, 80⁴ КК України 1960 р., включаючи «товарну» контрабанду, виготовлення або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів

державних лотерей та видання нормативних актів, які зменшують доходи державного чи місцевого бюджетів, що викликало певні заперечення, оскільки останні діяння завдавали шкоди, насамперед, нормальному функціонуванню держави. Що ж стосується злочинів, передбачених ст.ст. 67-68¹, 72, 73, 75, 75¹ та 76 попереднього КК, то вони були зосереджені у самостійному розділі XIV «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації». Навіть поверхневий аналіз назви цього розділу свідчить, що він має штучний характер і фактично ігнорує справжню спрямованість розташованих тут діянь, оскільки не зовсім зрозуміло, для чого саме охороняти державну таємницю та забезпечувати призов і мобілізацію. Щодо недоторканості державного кордону України, то, по-перше, діяння про які йдеться у ст.ст. 332-334 КК 2001 р., об'єктивно не здатні завдати їй шкоди, а, по-друге, вона є складовою іншого об'єкта, що охороняється і розділом Особливої частини (ст. 110) і який замість «Особливо небезпечних злочинів проти держави» у чинному КК отримав нову назву «Злочини проти основ національної безпеки України» (з лютого 2025 р. «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України»).

Поняття національної безпеки України є доволі об'ємним. Так, згідно Концепції (основ державної політики) національної безпеки України, схваленої постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. національна безпека України визначалася як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, а її головними об'єктами визнавалися: громадянин – його права і свободи; суспільство – його духовні та матеріальні цінності; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість кордонів.

Аналогічну дефініцію національної безпеки містив і Закон України від 19 червня 2003 р. «Про основи національної безпеки», відповідно до якого національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і дер-

жави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам, як життєво важливим матеріальним, інтелектуальним і духовним цінностям українського народу, визначальним потребам суспільства і держави (ст. 1). Об'єктами національної безпеки визнавалися: людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи; суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканість (ст. 3). Тобто, так чи інакше, у вітчизняних нормативних актах національна безпека України поставала як певне інтегроване поняття, що включало до себе три складові: безпеку особи, безпеку суспільства та безпеку держави. Звісно, як і кримінально-правова охорона «основ радянського ладу», охорона національної безпеки не може здійснюватися у межах одного розділу Особливої частини, оскільки таке завдання може ставитися лише перед КК у цілому (ст. 1 чинного КК). Тому, під національною безпекою, як об'єктом кримінально-правової охорони, має розумітися лише безпека держави, як-от: державний суверенітет, обороноздатність, територіальна цілісність і недоторканість України (відповідно до ст.ст. 29, 30 та 68 Конституції України 1978 р., стан захищеності цих об'єктів і охоплювався поняттям «безпека держави»). Слід підкреслити, що саме про безпеку держави або її складові йдеться у найменуванні відповідних глав чи розділів Особливої частини КК зарубіжних країн, зокрема главі XVII КК Республіки Молдова, розділі IX КК Киргизької Республіки, главі XVI КК Литовської Республіки тощо. Використання вітчизняним законодавцем для найменування I розділу Особливої частини КК такого поняття, як основи національної безпеки, хоча і не змінює змісту охоронюваного ним об'єкта, але підкреслює ту обставину, що без існування і самозбереження держави Україна національна безпека неможлива і в цьому аспекті складові безпеки держави дійсно є її основами. Як уявляється,

такий підхід був цілком виправданим із врахуванням історичних та геополітичних реалій, у яких знаходилася молода українська державність і набуває ще більшої актуальності у сучасних умовах, коли їй створюється вкрай небезпечна загроза.

Крім цього, слід звернути увагу ще на одну обставину. У 1992 р. КК України 1960 р. був доповнений ст. 56¹, яка встановлювала відповідальність за дії, спрямовані не тільки на захоплення державної влади, а й на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу. Виходячи, з місця розташування цієї норми, об'єктом зазначених дій мала б визнаватися держава (саме з цього виходили і згадані раніше Концепція 1997 р. та Закон 2003 р., відповідно до яких конституційний лад виступав складовою такого об'єкта національної безпеки, як держава), хоча конституційний лад не міг розглядатися у якості її складової, що стало остаточно зрозумілим з прийняттям чинної Конституції України.

У конституційно-правовій літературі конституційний лад здебільшого ототожнюється із системою суспільних відносин, передбачених і гарантованих Конституцією [4, с. 100; 5, с. 50], завдяки чому до його змісту включається і конституційний статус людини та громадянина (розділ II Конституції). Проте, навіть чинний КК права та свободи людини і громадянина та конституційний устрій України диференціює (ч. 1 ст. 1). Тому більш слушною уявляється позиція, яка обмежує поняття конституційного ладу сукупністю конституційних правовідносин, що складаються на підставі норм, передбачених розділом I («Загальні засади»), III («Вибори. Референдуми») та XIII («Внесення змін до Конституції України») Конституції України [6, с. 37].

Відповідно до ч. 3 ст. 5 Конституції право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові. КСУ у своєму Рішенні від 5 жовтня 2005 р. (справа про здійснення влади народом) зазначає, що положення частини третьої статті п'ятої Конституції треба розуміти так, що тільки народ має право безпосередньо шляхом всеукраїнського референдуму визначати конституційний лад в Україні, який закріплюється Конституцією, а також змінювати конституційний

лад внесенням змін до Основного Закону в порядку, встановленому його розділом XIII. Звідси постає, що однією із складових конституційного ладу України є народний суверенітет, який наділений верховенством щодо державного суверенітету і підкреслює установчий характер влади народу. Природно, він не може розглядатися як складова безпеки держави. Не випадково, кримінальне законодавство зарубіжних країн, хоча і передбачає охорону основ конституційного ладу та безпеку держави в одному розділі чи главі КК, позиціонує їх як самостійні видові об'єкти (наприклад, розділ IX КК Киргизької Республіки, глава XXXVII КК Грузії, глава XXXI КК Азербайджанської Республіки тощо). У той же час, демократичний конституційний лад належить до кола фундаментальних національних інтересів України (п. 1 ч. 3 ст. 3 чинного Закону України «Про національну безпеку України» 2018 р.) і є складовою національної безпеки (п. 9 ч. 1 ст. 1 згаданого Закону). Отже, використання терміну «основи національної безпеки» при визначенні об'єкта посягань, передбачених I розділом Особливої частини чинного КК, є цілком обґрунтованим і з точки зору можливості охопити ним обидві його складові: безпеку держави (безпеку обороноздатності, державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів) та безпеку конституційного демократичного ладу (безпеку народного суверенітету).

У літературі з конституційного права конституційний лад, як правило, не обмежується лише народним суверенітетом навіть у тих випадках, коли до нього не включається конституційний статус людини і громадянина. До його складових відносять державний суверенітет, державну владу, форму правління, територіальний устрій і цілісність території, політичний режим [7, с. 132-133], а подекуди – і основи національної безпеки, при цьому, не пояснюючи, що під ними розуміти [8]. Однак, по-перше, конституційний лад, державний суверенітет, територіальна цілісність та інші національні інтереси України є самостійними об'єктами безпеки. Тому їх охорона у межах КК передбачається окремими нормами або окремими статтями Особливої частини;

по-друге, конституційний лад, як об'єкт кримінального правопорушення, фігурує лише у ст. 109 КК, а правовою підставою криміналізації дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, є положення ст. 5 Конституції, відповідно до яких право визначати та змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові. Отже, принаймні у кримінально-правовій площині, поняття конституційного ладу має обмежуватися лише народним суверенітетом.

Деяко іншу позицію у цьому питанні займають розробники проєкту нового КК України. Під діями, спрямованими на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу України вони розуміють і діяння, яке спрямоване на зміну територіальної цілісності України (ст. 9.1.4), а серед ознак, що підвищують тяжкість цього злочину на два ступеня, називають тимчасову втрату контролю над певною територією України чи іншу зміну основ конституційного ладу України (п. 3 ч. 1 ст. 9.1.2). В інших статтях проєкту, як об'єкт злочину, згадується національна безпека України у цілому (ст.ст. 9.1.5, 9.1.7, 9.1.8, 9.1.9). Звідси постає, що, по-перше, поняттям конституційного ладу охоплюється і територіальна цілісність, а, по-друге, об'єктом деяких злочинів визнається національна безпека як така.

З конституційно-правових позицій охоплення поняттям конституційного ладу і територіальної цілісності є припустимим, оскільки тут територіальний устрій і цілісність території традиційно вважаються складовими конституційного ладу. Але такий підхід не дуже погоджується як із вітчизняним Законом «Про національну безпеку України», де конституційний лад та територіальна цілісність розглядаються як самостійні об'єкти безпеки, так і з зарубіжною законотворчою практикою у кримінально-правовій сфері, згідно з якою згадані об'єкти теж розрізняються (наприклад, ст.ст. 326 та 328 КК Киргизької Республіки, ст.ст. 340, 340¹ та 341 КК Республіки Молдова тощо). За великим рахунком, конституційний лад – це устрій держави і суспільства, який отримав конституційну форму закріплення. Проте держава може існувати

і без конституції, тоді як без території її існування неможливе. Тому, як було показано вище, територіальна цілісність як складова безпеки держави, завжди виступала самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, а наділення її статусом складової конституційного ладу нічого у цьому плані не змінює. Що ж стосується конституційного ладу, під яким інколи розуміють і систему політичних, економічних, соціальних і духовно-культурних відносин, що встановлюються і охороняються як Конституцією, так і іншими нормативно-правовими актами держави [7, с. 32], то впровадження цього поняття у кримінально-правову площину було зумовлено необхідністю захисту народного суверенітету, оскільки інші його складові і так вже охоронялися КК.

Слід звернути увагу на те, що і у ст. 109 чинного КК, і у ст. 9.1.4 проєкту йдеться про зміну чи повалення конституційного ладу в цілому, а не окремих його ланок, про що свідчить виокремлення у межах цього злочину такої форми його об'єктивної сторони, як захоплення державної влади, яка теж, зазвичай, визнається складовою конституційного ладу. Тому народному суверенітету загрожують лише намагання будь-яких суб'єктів змінити розділи I, III, XIII Конституції без дотримання відповідної процедури, або повністю скасувати їх, що призведе і до видозмінення чи руйнації врегульованих ними суспільних відносин. Будь-які інші дії, спрямовані на заперечення на практиці або відверте порушення основоположних принципів конституційно-правового регулювання, закріплених розділами I або III Конституції, що у конституційно-правових джерелах теж розглядаються як посягання на конституційний лад [9], зокрема, порушення порядку створення та діяльності вищих органів державної влади, створення неконституційних органів влади, а також вихід існуючих за межі встановлених повноважень, сепаратизм, спроби зміни територіального устрою незаконним шляхом, скасування, протиправне обмеження прав і свобод людини і громадянина чи перешкодження їх здійсненню, запровадження нових обов'язків, не передбачених Конституцією, утворення не передбачених законодавством воєнізованих або збройних формувань чи

груп тощо [7, с. 133] у кримінально-правовій площині мають іншу спрямованість, у зв'язку з чим не можуть розглядатися як посягання на конституційний лад. До того ж, вони не здатні завдавати йому шкоди, що є доволі показовим у сучасних умовах, коли тимчасова втрата контролю над певною територією України не призвела ні до зміни, ні до повалення її конституційного ладу. У зв'язку з цим, спірною є і обґрунтованість конструювання авторами проєкту такої обтяжуючої діяння, спрямованого на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу обставини, як зміна однієї з основ конституційного ладу.

У світлі викладеного, підхід розробників проєкту нового КК України, пов'язаний із розширенням поняття конституційного ладу за рахунок включення до нього територіальної цілісності і, як наслідок, неправомірним отождоуванням народного суверенітету з безпекою держави, навряд чи може бути підтриманий.

Зауваження викликає і використання авторами проєкту для позначення безпосередніх об'єктів деяких злочинів такого поняття, як національна безпека. Як вже зазначалося воно є дуже широким і включає до себе воєнну, зовнішньополітичну, державну, економічну, інформаційну, екологічну безпеку, безпеку критичної інфраструктури, кібербезпеку України та інші види безпеки (ч. 4 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України»). Тому, спроба визначити безпосередні об'єкти діянь через узагальнююче поняття «національна безпека», не тільки ускладнює вирішення цього питання, а й створює певні підвалини для необґрунтованого розширення спрямованості зради Україні (ст. 9.1.5), окупаційної діяльності (ст. 9.1.7), шпигунства (ст. 9.1.8) та нападу на військову частину або заколоту (ст. 9.1.9).

Разом з цим, слід зазначити, що і з позицій чинного КК, поняття безпосередніх об'єктів посягань, передбачених розділом I Особливої частини, теж не обмежується конституційним ладом, територіальною цілісністю і недоторканістю України, суверенітетом та обороноздатністю, а включає до себе і державну, економічну та інформаційну безпеку України (ч. 1 ст. 111). Впроваджуючи такий підхід,

розробники КК України 2001 р., вірогідно, орієнтувалися на положення ст. 17 Конституції, відповідно до якої захист суверенітету, територіальної цілісності, забезпечення економічної та інформаційної безпеки України визнаються найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

У конституційно-правових джерелах, економічна та інформаційна безпека, поряд із суверенітетом та територіальною цілісністю України, теж розглядаються як об'єкти національної безпеки [6, с. 123]. На таких позиціях стояв і згаданий вище Закон «Про основи національної безпеки України» 2003 р. та стоїть чинне законодавство України про національну безпеку, включаючи Стратегію національної безпеки України 2020 р. Але слід ще раз підкреслити, що у кримінально-правовій площині поняття національної безпеки має обмежуватися лише безпекою держави та безпекою народного суверенітету. У протилежному випадку, вирішення проблеми розмежування цих діянь із суміжними складами фактично унеможлиблюється. До того ж, прийдеться визнати, що охорона національної безпеки здійснюється лише у межах I розділу Особливої частини, ігноруючи той факт, що її складовими виступають й інші об'єкти. Так, наприклад, загрозою національній безпеці України в інформаційній сфері визнається і розголошення інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів. Однак, з кримінально-правової точки зору, таке розголошення може мати різну спрямованість. Якщо воно пов'язано з передачею відомостей, що становлять державну таємницю, іноземній державі, іноземній організації або їх представникам – шкода завдається безпеці держави. В інших випадках (ст.ст. 328-330) страждає державна безпека в інформаційній сфері. До речі, саме про інтереси держави, а не національну безпеку, згадується у ч. 2 ст. 330 КК.

Загрозою національній безпеці України в інформаційній сфері є і розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках (ст. 232) чи роз-

голошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381). Але у кримінально-правовій площині вони розглядаються як посягання у сфері господарської діяльності та проти правосуддя відповідно. Інакше кажучи, інформаційна безпека України, як, до речі, і її економічна безпека, хоча і виступають складовими національної безпеки, за своїм змістом є узагальнюючими категоріями, які, з позицій чинного КК, утворюють самостійні об'єкти кримінально-правової охорони – безпеку держави (ст. 111, 114), державну безпеку (ст.ст. 328-330), господарську діяльність (ст. 232), правосуддя (ст.ст. 381, 387), порядок несення або проходження військової служби (ст. 422) тощо. Тому вказівку законодавця на економічну та інформаційну безпеку, як об'єкти державної зради, на відміну від ст. 17 Конституції, навряд чи можна визнати обґрунтованою. Цілковитим самостійним об'єктом є і державна безпека, що постає навіть із змісту ч. 3 ст. 17 Конституції, де вона позиціонується як окрема щодо обороноздатності, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості, категорія.

Втім, у кримінально-правових джерелах злочини проти основ національної безпеки традиційно визначаються як суспільно-небезпечні діяння, що поряд із конституційним ладом, суверенітетом, територіальною цілісністю і недоторканістю та обороноздатністю посягають і на державну, економічну чи інформаційну безпеку [10, с. 8].

Запропоноване законодавцем розуміння об'єктів державної зради, серед яких фігурує і державна безпека, фактично призвело до остаточного отождошення таких понять як безпека держави та державна безпека. У науково-практичних коментарях Кримінального кодексу України державна безпека почала визначатися як захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності України [11, с. 229], стан непорушності корінних підвалин нашого суспільства [10, с. 40], хоча суверенітет, територіальна цілісність та недоторканість, в межах ст. 111 КК, передбачаються як самостійні об'єкти кримінально-правової охорони.

Необхідно підкреслити, що певні підстави для такого підходу створював згаданий вище

Закон України «Про основи національної безпеки» 2003 р. Оперуючи поняттям державної безпеки він, насамперед, акцентував увагу не на особливостях її об'єктів, а на внутрішньому характері загроз для державного суверенітету та територіальної цілісності, таких як загрози посягань з боку окремих груп та осіб, прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України тощо, на відміну від зовнішньополітичної безпеки, де йшлося про посягання на державний суверенітет України, її територіальну цілісність та територіальні претензії з боку інших держав (ст. 7).

Згодом зазначена позиція була остаточно конституційована у чинному Законі України «Про національну безпеку України» 2018 р., де об'єктами державної безпеки визнаються державний суверенітет, територіальна цілісність та демократичний конституційний лад. Вони ж визнаються об'єктами воєнної (п. 2 ч. 1 ст. 1) та національної (п. 9 ч. 1 ст. 1) безпеки України. Різницю між державною та воєнною безпекою законодавець вбачає лише у невоєнному чи воєнному характері загроз, а національна безпека пов'язується із відсутністю загроз будь-якого характеру, хоча цілком очевидно, що така позиція не може не викликати критики, оскільки характер загроз специфіку об'єкта безпеки не визначає.

У деяких вітчизняних джерелах такі поняття як «безпека держави» та «державна безпека» все ж таки розмежовуються. При цьому, безпека держави позиціонується як родове поняття, що включає до себе державну безпеку, суспільну безпеку та безпеку особистості (людини і громадянина), що розглядаються як поняття видові [12, с. 72]. Але за такого підходу, безпека держави фактично ототожнюється з національною безпекою, під якою традиційно розуміють стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [13, с. 30].

Як зазначалося вище, поняття національної та державної безпеки, як охоронюваних КК суспільних відносин, має пов'язуватися не з характером загроз (зовнішні чи внутрішні), а з об'єктами безпеки. Це питання набуває особливої актуальності у світлі проекту

нового КК України [14], розробники якого вирішили знов повернути у кримінально-правову площину такий об'єкт охорони, як держава (книга дев'ята йменується «Кримінальні правопорушення проти держави та національної безпеки України»).

Злочинам проти національної безпеки України присвячений лише розділ 9.1, з чого постає, що діяння, передбачені іншими розділами (9.2 – 9.8) на неї не посягають. Автори, на жаль, не пояснюють, що саме у цьому випадку вони розуміють під державою [15, с. 346]. Однак, виходячи з того, що такі об'єкти, як конституційний лад, територіальна цілісність та державна влада в Україні фігурують у межах розділу 9.1, тобто розглядаються як складові національної безпеки, можна припустити, що поняттям «держава» безпека держави не охоплюється. Тому, з метою більш чіткого розмежування видових об'єктів, охоронюваних книгою дев'ятою, у її найменуванні логічніше було б використати словосполучення «державна безпека».

Як вже підкреслювалося, об'єктами державної безпеки мають визнаватися життєво важливі інтереси держави, що забезпечують її нормальне функціонування. За логікою речей, коло цих інтересів має знаходитися у площині інституціональних ознак самої держави, що робить можливим її виокремлення як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони. У вітчизняному державознавстві питання щодо ознак держави є дискусійним. Але у будь-якому випадку, до них відносять територію у межах державного кордону, суверенітет, публічну владу, включаючи апарат примусу, поділ населення за територіальною одиницею (громадяни чи піддані), єдину грошову систему, систему оподаткування та офіційні символи держави (прапор, герб, гімн). Саме тут залягають і об'єкти безпеки держави, і об'єкти державної безпеки. Але на відміну від перших, які мають екзистенціальний характер, об'єкти державної безпеки такого характеру не мають. Так, наприклад, посягання на недоторканість державних кордонів створює небезпеку для самої української державності, тоді як, наприклад, незаконне перетинання державного кордону, хоча і завдає шкоди державній безпеці України у її

прикордонному просторі, такої небезпеки не створює.

Аналіз положень чинного КК України дозволяє припустити, що поряд із прикордонною безпекою (ст.ст. 332-334), складовими державної безпеки виступають також: безпека інформації, що становить державну таємницю або службової інформації, зібраної в процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності чи службової інформації у сфері оборони (ст.ст. 328-330), тобто інформації, яка належить державі, безпека функціонування публічної влади (ст.ст. 364, 364², 365, 365³, 366, 366², 366³, 367, 368, 368⁵, 369, 369², 370, 371-400¹) та публічного управління (ст.ст. 338-345, 346, 347, 348, 349, 350-360), безпека функціонування служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації (ст. 336¹) та безпека комплектування особовим складом Збройних сил України та інших військових формувань (ст.ст. 335, 336, 336², 337). Саме у цій площині вбачають сутність такого об'єкта, як держава і автори згаданого вище проекту нового КК України, хоча кримінальні правопорушення проти правосуддя вони зосереджують у окремій книзі восьмій, пояснюючи своє рішення тим, що судова влада займає особливе місце в системі державної влади в Україні [15, с. 336] (ця теза не дуже погоджується із положеннями ст. 6 Конституції, яка судову владу якимось особливим статусом щодо законодавчої чи виконавчої влади не наділяє), але визнаючи при цьому, що правосуддя є одним з видів діяльності держави [15, с. 336]. Оцінюючи запропонований розробниками проекту підхід, хотілося б також звернути увагу на те, що охорона національної безпеки та держави у межах однієї книги КК навряд чи є доцільною, оскільки таке рішення, по-перше, не сприяє чіткому розмежуванню цих об'єктів, а, по-друге, ігнорує аксіологічну складову безпеки держави та народного суверенітету, як наріжних каменів існування та самозбереження України, завдяки чому охорона національної безпеки опинилася лише на дев'ятому місці в системі Спеціальної частини КК.

На завершення слід додати, що виокремлення і впровадження у кримінально-правову

площину такого об'єкта, як держава (державна безпека) не тільки дозволить уникнути багатьох помилок при визначенні об'єктів діянь, що криміналізуються (так, цілком очевидно, що діяння, передбачені ст.ст. 114¹ та 114² на основи національної безпеки не посягають, хоча й завдають шкоди державній безпеці), а також позбавитися деяких протиріч чинного кримінального законодавства (так, наприклад, не зовсім зрозуміло, чому посягання на життя державного чи громадського діяча, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю є кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України, а заподіяння цим суб'єктам з тих самих мотивів умисних тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3 ст. 346) – кримінальним правопорушенням проти авторитету органів державної влади, хоча за КК УРСР 1960 р. обидва діяння розглядалися як особливо небезпечні державні злочини), у тому числі і пов'язаних з його історичним минулим (так, наприклад, розголошення державної таємниці з точки зору об'єкта нічим не відрізняється від шпигунства, що дає змогу законодавцю багатьох сучасних країн вважати його посяганням на безпеку держави. Саме так вирішується питання у КК Литовської Республіки, КК Республіки Молдова, КК Киргизької Республіки тощо), а й зумовить певну ревізію питання щодо спрямованості діянь, передбачених ст.ст. 199, 201³, 201⁴, 211, 212 та 212¹ КК України, оскільки їх об'єкти теж залягають у площині згаданих вище інституціональних ознак держави. Не випадково, у ті періоди, коли вітчизняне кримінальне законодавство виокремлювало такий об'єкт охорони як держава, ці посягання, як правило, визнавалися державними злочинами (винятком був лише КК України 1960 р. у частині ухилення від сплати податків (ст. 148² він був доповнений у 1993 р.), яке розглядалося як господарський злочин, що, вірогідно, свідчило про появу певної тенденції до його «роздержавлення»).

Висновки. У кримінально-правовій площині поняття національної безпеки має вузький зміст і обмежується безпекою держави (безпекою обороноздатності, державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканості державних кордонів) та без-

пекою конституційного демократичного ладу (безпекою народного суверенітету). Державна безпека, як стан захищеності життєво важливих інтересів держави, що забезпечують її нормальне функціонування (а не можливість існування та самозбереження), не є складовою національної безпеки і має розглядатися як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони. Повернення до КК України такого об'єкта, як держава, в умо-

вах виокремлення національної безпеки (саме цю ідею втілюють розробники проєкту нового КК), суттєво ускладнить, якщо взагалі не унеможливить, вирішення проблеми розмежування посягань на національну безпеку та державу. Тому для позначення життєво важливих інтересів, що забезпечують нормальне функціонування держави та її інституцій доцільно використовувати категорію «державна безпека».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Збірник У законень та Розпоряджень Робітничо-селянського Уряду України. 1922. № 37.
2. Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. Офіційний текст станом на 1 листопада 1949 р. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1950. 167 с.
3. Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1961. № 2. Ст. 14.
4. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: підручник / За заг. ред. В.Ф. Погорілка. К.: Наукова думка, 2006. 334 с.
5. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм. К.: Юрінком інтер, 2005.
6. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Т. Барабаш [та ін.]; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., перероб. і допов. Х.: Право, 2012. 1128 с.
7. Гудзь Т.І. Форми посягання на конституційний лад України. Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994-2019 р.р.) / 36. наук. праць. Харків, 2019. С. 132-133.
8. Конституційне право України: мультимедійний навчальний посібник / А.М. Колодій, Б.В. Калиновський, Н.В. Камінська [та ін.]. Національна академія внутрішніх справ, 2020. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/konst_pu/rozdil/rozdil3.html
9. Веніславський Ф. Хто посягає на конституційний лад України. Українська правда. 29.01.2014. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2014/01/29/7011714>
10. Бантишев О.Ф., Кузьмін С.А. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина. Розділ І. Злочини проти основ національної безпеки України. Київ: Вид. Паливода А.В., 2010. 81 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та допов. За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Атіка, 2005. 1064 с.
12. Корж І.Ф. Державна безпека: методологічні підходи до системи складових поняття. Правова інформатика. 2012. № 4. С. 69-75.
13. Чуваков О.А. Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2017. 362 с.
14. Проєкт нового Кримінального кодексу України (текст проєкту станом на 15.10.2025 р.), підготовлений Робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи, створеної відповідно до Указу Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/11/12/00-kontrolnyj-proyekt-kk-15-10-2025-eksperty-frn.pdf>
15. Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. За заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. К.: Компанія ВАІТЕ, 2024. 494 с.

Дата першого надходження статті до видання: 16.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.04.2026